

מי גר בחווה המסתורית שמול הר חירייה

מאת קשת רוזנבלום
פורסם ב- 01/05/2013 16:43

עשרה מומחים חקלאיים מהבולטים בדורם נקראו למשימה לאומית ונשלחו לחווה מבודדת אך נוחה להפליא מבחינה אדריכלית. סיפור ההתיישבות והנטישה של "חוות שלם", הנחשפת בראשונה בסוף השבוע, באירוע "בתים מבפנים"

מי שנסוע בכביש גהה וחולף על פני פארק אריאל שרון יראה מולו את הצללית המזוהה של הר חירייה, שסביבו נבנה הפארק, וברקע את מגדלי היוקרה של גוש דן. אבל אם יפנה את המבט הלאה הוא יראה שם מראה מזמנים אחרים: שדות רחבים ועליהם בתי חווה, שנבנו לפני יותר מ-60 שנה, ננטשו לפני רבע מאה והצליחו לחמוק מההתפשטות העקבית של שכונות המגורים. בתי החווה האלו הם השריד של "חוות שלם", אחת מחמש נקודות התיישבות שהקימה חברת הזרע.

בשנים האחרונות נקשר שמה של חברת הזרע - שבינתיים פוצלה לזרע ג'נטיקס, העוסקת בטיפוח זרעים, ולהזרע 1939, המחזיקה בנכסי נדל"ן - לסירוב לפנות את שטחיה העצומים באזור לשם הקמת הפארק, בשל רצונה להקים שם מתחם מגורים ולהפיק רווחים משוק הנדל"ן המבעבע. אבל החברה, שנוסדה כאגודה בסוף 1939, הקימה את חוות שלם ואחיותיה כדי לשרת מטרה לאומית ראשונה במעלה: המרד הערבי ואחריו מלחמת העולם השנייה חסמו את מקורות התוצרת החקלאית של היישוב העברי, והולידו צורך בייצור זרעים.

לפרויקט הגידול, ההשבחה, והרביית הזרעים הישראלי הזה נבחרו טובי החקלאים. לחוות שלם עצמה, שהוקמה שנה לאחר קום המדינה, נבחרו עשרה חקלאים מנוסים, כל אחד מהם המקצועי בתחומו. אבל ההשתתפות בפרויקט המיוחס דרשה לא רק מומחיות מהשורה הראשונה. עשרת הנבחרים היו אלו שגם גילו נכונות לעקור עם משפחותיהם מהקיבוץ, להעתיק את מגוריהם אל החווה ולעבוד שם כשכירים, מבודדים מן היישוב העברי ומוקפים שדות חיטה וואדיות.

צילום: יעל אנגלהרט

עם השנים ננטשה החווה, ומבני המשק שבה, ששכנו כמה עשרות מטרים ממבני המגורים, החלו לשמש כמשרדיה של חברת הזרע. משזו פינתה את שטחיה בעקבות מאבק, נכנסה למשרדים חברת פארק אריאל שרון. אלא שהחווה לא זכתה להתייחסות מיוחדת בתוכנית האב שיצר לפארק אדריכל הנוף שזכה בתחרות לתכנונו - פיטר לאץ. רק כעת היא זוכה לתיעוד מקיף, ופרויקט שימור, בביצוע משרד האדריכלים מימר נאור, יפוך אותה בעתיד למוקד עניין ולשער הכניסה הראשי לפארק הענקי ההולך ומתהווה. בסוף השבוע הקרוב גם תיחשף החווה בראשונה לקהל הרחב, באירוע "בתים מבפנים", וייערכו בה סיורים, בין השאר בהדרכתם של יוצאיה.

השכנים לא רואים

"הזרע זה הבית שלי, זו ארץ ישראל הכי אותנטית, וכך זה יישאר תמיד", מצהירה הצורפת והאמנית שרה בש, שעברה לחווה עם משפחתה מקיבוץ רמת דוד כשהיתה בת שלוש ועדיין חוזרת ומבקרת בה מדי יום ביומו, ומתעדת אותה בצילומים וביצירותיה כבר עשרים שנים. "זה היה גן עדן עלי אדמות. היינו רצים כל היום יחפים בשדות. היינו קהילה קטנה ומבודדת של עשר משפחות, ולכן היינו קרובים ותלויים זה בזה – כל אחד עזר לאחר, כולם קנו דברים בשביל השאר, שמרו על הילדים של האחרים. היינו גם חוגגים יחד את החגים, כמו בני משפחה".

היישוב כלל רק חמישה מבנים, שבכל אחד מהם שתי דירות, ואף לא מבנה ציבורי אחד. בתי המגורים, כמו התוכנית הכוללת של החווה, תוכננו במשרדם של אריה שרון ובנימין אידלסון והוקמו ב-1952. "בסטנדרט של אז המבנים הללו נחשבו לוקסוס", אומר נאור מימר, אדריכל השימור של הפרויקט. "בעיני החקלאים, לא היה למעלה מזה: לא בגודל הבית, לא במתקנים שבו – שירותים, מקלחת ואמבטיה - וגם לא באופן החלוקה של החדרים".

הבתים עצמם אמנם נבנו בטכנולוגיה ומחומרים מקומיים ולא יקרים, אך תכנון מדוקדק ותשומת לב קפדנית איפשרו איכות חיים גבוהה. למעשה, היו הבתים הללו ביטוי מוקדם של מודל הלינה המשפחתית שהתפתח מאוחר יותר בקיבוצים, ולמרות השיתופיות שהנחתה את תכנונם שימשו כיחידות מגורים אוטונומיות. בניגוד ל"חדר" הקיבוצי הסגפני שהחקלאים הורגלו אליו, הכילה כל אחת מהדירות שני חדרי שינה, מטבח, חדרי אמבטיה ושירותים. "הול" במרכז הבית איפשר להציב פינת אוכל קטנה לשימוש המשפחה, ואילו שתי מרפסות ארוכות שעטפו אותו מצפון ומדרום הפכו אותו לנגיש לחיי קהילה. פרטים כמו תריסי עץ מתכוננים, רשתות נפתחות לאוורור חדרי הבית ומזווה מובנה במטבח הוסיפו לחוויית המגורים ממד של מותרות.

גם התוכנית הכוללת של צורת ההתיישבות נבחרה בקפידה לאחר בחינה של מגוון חלופות, כולן פיתוחים של תוכנית האב הקיבוצית. הבתים הוצבו באופן שהקנה פרטיות מרבית לכל אחת מהיחידות – והמבטים מדירה לדירה מבעד לחלונות לא הצטלבו. הפרישה הכמו-אקראית של יחידות המגורים נשענה על תוואי מעוקל שאיפשר, כפי שמצטייר מתוכנית הבנייה, גם הרחבה עתידית והקמת מועדון לחבר, דבר שלא התממש באף שלב. שבילים מפותלים חיברו בין הבתים, ואלו לא היו מופרדים על ידי גדרות כלשהן אלא הוסתרו חלקית על ידי עצי פרי.

צילום: יעל אנגלהרט

דרי החווה אמנם התגוררו בבתים בלא תשלום, ושלא כחברי קיבוץ גם קיבלו שכר על עבודתם. עם זאת, הבתים לא היו בבעלותם, אלא בבעלות החברה, והמגורים בהם הותנו באופן ישיר בעבודתם שם. כמו גילדה מקצועית שנשענה על ידע שבעל פה, הנצבר בחוכמת כפיים, הטיפוס הייחודי של המגורים בחווה התאים לתקופה שבה הידע החקלאי היה אישי, מקצועני ולא אקדמי – תקופה שבה צמחו בתחום האגרונומיה דמויות מפתח שידעו לחזות את אופי הגידולים של השנה הבאה באמצעות מישוש האדמה. אפילו בתקופת הצנע זכתה החברה האקסקלוסיבית שבחווה ליבול קבוע שהניב משק אוטרקי קטן שהחזיקה. חבריה היו כצוות פעולה המאוחד סביב הזרעים ושימורם, וגם כשנהנו משפע פירות וירקות שלא היו זמינים בשוק – דאגו להחזיר תמיד בתום הכרסום את הזרעים היקרים למקומם.

לא ליזמים

ואולם, המודל הזה לא החזיק מעמד זמן רב. הסיבה העיקרית היתה שגידול הזרעים הפך למשימה דחופה פחות, הנושאת אופי מחקרי ונעשית בחדרי מעבדה יותר מאשר בשדות הפתוחים. ועם זאת, עוד לפני כן היו לצורת המגורים הקיצונית והמבודדת גם היבטים נעימים פחות.

"אמנם בשבילי זה היה נפלא", מסבירה בש, "אבל גדלנו שם יחד עם חירייה, שבערה יום ולילה בלהבות עד השמים, זה היה סרחון בלתי נסבל. חוץ ממנה, המקום כולו היה מחורץ בתעלות פתוחות שהתנקזו בהן המיצים המבעבעים של רקב הירקות והן משכו אליהן תנים וחפרפרות וארנבות וקיפודים, מיליוני יתושים וטפילים – מה לא".

לצד הבידוד של אנשי החווה נוצר בכל זאת קשר בלתי נמנע עם הערים שהתפתחו במהרה בסמוך להם, בעיקר משום שהיישוב לא היה גדול דיו להחזיק מבני ציבור בתחומו. ילדי המקום למדו איפוא בבתי הספר הסמוכים ביד אליהו והתערו בין בני גילם, ואילו המבוגרים נסעו פעם בחודש להצגות תיאטרון בערים הסמוכות. הקשר לעיר חבר לחוסר הביטחון הכלכלי של אנשי הקבוצה, שנבע מעצם המגורים בנכסים שלא היו בבעלותם, ומי שצבר עם השנים די חסכונות עזב. "צריך להבין שרוב האנשים שהגיעו לחווה היו שארית הפליטה ובכולם היה טבוע החלום של היהודי הנודד: החלום להגיע לשיכון", מסבירה בש, שגם משפחתה עזבה את החווה בשנות ה-60 לשיכון בגבעתיים.

"זה סוג של פנינה באמצע המדבר הנדל"ני, פינת חמד נסתרת", מתאר את החווה אלכס קפלן, מנהל השיווק של פארק אריאל שרון, שבתוקף תפקידו אחראי לגיבוש הדימוי של הפארק, מיתוגו ופיתוחו. "הסיפור של החווה מדהים, הוא קשור להיסטוריה האדריכלית של המדינה. העובדה שהשטחים האלו עובדו כל השנים על ידי חברת הזרע בעצם הצילה אותם. אנחנו מקווים שזה יהפוך למסורת ב'בתים מבפנים', שנוכל להראות את השינויים שהחווה תעבור בשנים הקרובות".

אופיים של השינויים האלו עדיין לא גובש במלואו, אבל לאחראים עליו מובן: המתחם נועד לשרת את הציבור, ולא את הזימים. "אחרי הכל", ממשיך קפלן, "זו הסיבה שהשטח פונה מלכתחילה ולא קמה פה שכונת מגורים".

עיר לבנה, אפורה, ירוקה: אירועי "מגלים את העיר הלבנה"

חוות שלם שוכנת בנקודה הרחוקה ביותר על מפת "בתים מבפנים", אירוע המתקיים בעיר מאז 2008 ובמהלכו נפתחים לקהל יותר מ-140 אתרים ונערכים בהם סיורים. השנה יתקיים האירוע בסוף השבוע הקרוב, לצד מגוון תערוכות, כנסים, סיורים ואירועים נוספים – כולם תחת הכותרת "מגלים את העיר הלבנה". בין הדירות הרבות וחללי הסטודיו שיוצגו לקהל ראוי לציין גם את פתיחתו של הארכיון של דוד קרוינר, המאגד את פירותיהן של 40 שנות מחקר ומכיל עשרות אלפי מסמכים; סיור פתוח ב"בית הדר" המודרניסטי שברחוב הרכבת; ביקור בפארק החורשות החדש שבדרום תל אביב, הנמצא בימים אלו בשלבי סיום, וסיורים לקהל מצומצם במגדל מאייר בשדרות

רוטשילד.

בין האירועים הנלווים: פסטיבל "תלוי במקום", שייערך בבנייני העירייה ברחבי העיר (בית העירייה ברחוב אבן גבירול, בניין מינהל ההנדסה ובית רבקה גרינוולד) ויכלול מיצגי תיאטרון, מוסיקה ומחול שיציעו פרשנות מחודשת לחללים שבהם יוצגו. אירוע נוסף הוא סיורי "גרילה לייטינג", שייצאו היום בערב מכיכר ביאליק ובמוצאי שבת מכיכר דיזנגוף, ובמסגרתם יוארו בניינים לשימור בתאורה אדריכלית עזה למשך דקות אחדות.

במתחם של יריד המזרח המתחדש בנמל תל אביב תיפתח בשנית התערוכה "לגור על החולות", שהוצגה במקום לפני תשע שנים לציון שנה להכרזת אונסק"ו על העיר הלבנה כעיר מורשת תרבות. באותו מקום יתקיימו סיורים שיספרו על יריד המזרח המקורי, על התוכניות לחידושו, וכן סיור בביתן תוצרת הארץ.

כנס "עיר אפורה" ייערך ביום שישי בנושא אדריכלות שנות ה-50 עד ה-70 בתל אביב-יפו. הכנס, שייערך בבית העיר שבכיכר ביאליק ומתקיים זו הפעם השלישית ביוזמת מחלקת השימור של העירייה, מוקדש השנה לזכרו של האדריכל רם כרמי. הוא יתמקד באבולוציה האדריכלית שעברה העיר בעשורים הראשונים שלאחר הקמת המדינה. כנס נוסף, בשם "עיר לבנה-ירוקה", נערך היום בתיאטרון הבימה ומציין עשור להכרזת אונסק"ו; בעקבותיו יתקיימו מחר סדנאות ומפגשים עם אדריכלים מגרמניה.

סיורים מומחזים וסיורים של מינהלת עיר עולם ייערכו נוסף על "הליכות ג'יין", המתקיימות במקביל בכמה ערים בארץ ובעולם במטרה לאתגר את השיח העירוני-האדריכלי.

[+ הוספת תגובה חדשה](#)

תגובות

תגובות